

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології та права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри соціології

_____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

«__» _____ 20__ р.

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою
«Врегулювання конфліктів та медіація»
спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Вплив феміністичних рухів на українське суспільство»**

Виконала:

студентка IV курсу, групи СЛ-01

Бойко Анастасія Віталіївна _____

Керівник:

Доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук

Коржов Геннадій Олександрович _____

Рецензент:

Доцент кафедри державного управління, доцент

Цимбаленко Яна Юріївна _____

Засвідчую, що у цій дипломній роботі
немає запозичень з праць інших авторів
без відповідних посилань.

Студентка Бойко Анастасія Віталіївна _____

Київ – 2024 року

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження	Вересень 2023 р	
2	Формування джерельної бази дослідження	Жовтень-листопад 2023 р.	
3	Складання розгорнутого плану	Грудень 2023 р.	
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Січень 2024	
5	Підготовка і написання I розділу кваліфікаційної роботи (Історичні передумови та розвиток феміністичних рухів)	Лютий-березень 2024	
6	Написання II розділу кваліфікаційної роботи (Феміністичні рухи в сучасній Україні: масштаби, тенденції, наслідки)	Березень-квітень 2024	
7	Написання III розділу кваліфікаційної роботи (Дослідження впливу феміністичних рухів на українське суспільство)	Квітень-травень 2024.	
8	Написання висновків, анотації, оформлення джерельної бази	Травень 2024	
9	Передача кваліфікаційної роботи на кафедрі	11 червня 2023	

Студентка

Анастасія Бойко

Керівник роботи

Геннадій Коржов

Анотація

Бойко А.В. Вплив феміністичних рухів на українське суспільство – На правах рукопису. Кваліфікаційна робота за напрямом 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2024. – 60 с., список літератури з 43 найменувань.

Кваліфікаційна робота зосереджена на впливі феміністичних рухів на українське суспільство. Проаналізовано становлення поняття «фемінізм», його течії та напрямки. Виявлено основні соціологічні підходи до вивчення феміністичних рухів, та їх типи. З'ясовано основні функції феміністичних рухів та проаналізовано вплив феміністичних рухів на українське суспільство.

Зроблено аналіз сучасної ситуації феміністичних рухів в Україні та проведено інтернет-опитування та аналіз отриманої інформації.

Ключові слова: фемінізм, феміністичні рухи, феміністичні течії, напрямки феміністичних рухів, вплив на суспільство, хвилі фемінізму.

Abstract

Boiko. A.V. The influence of feminist movements on Ukrainian society - On the rights of the manuscript. Qualification work in direction 054 "Sociology". - National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. - Kyiv, 2024. - 60 pp., a list of literature with 43 titles.

The qualification work is focused on the influence of feminist movements on Ukrainian society. The formation of the concept of "feminism", its techniques and directions are analyzed. The main sociological approaches to the study of feminist movements and their types are revealed. The main functions of feminist movements are clarified and the impact of feminist movements on Ukrainian society is analyzed.

An analysis of the current situation of feminist movements in Ukraine was made, and an internet survey and analysis of the received information was conducted.

Key words: feminism, feminist movements, feminist currents, directions of feminist movements, influence on society, waves of feminism.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА РОЗВИТОК ФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ	8
1.1 Витоки феміністичного руху: історичний контекст	8
1.2 Історія формування феміністичних рухів в Україні	15
1.3. Особливості проявів українських феміністичних рухів	25
РОЗДІЛ 2. Феміністичні рухи в сучасній Україні: масштаби, тенденції, наслідки	27
2.1. Феміністична риторика та її вплив на суспільство.	27
2.2 Особливості впливу феміністичних рухів на українське суспільство	28
2.3 Феміністичні рухи в Україні під час російсько-української війни	35
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	40
3.1. Програма дослідження впливу феміністичних рухів	40
3.2. Аналіз отриманих результатів.	43
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52

ВСТУП

Актуальність теми дипломного дослідження.

Українське суспільство знаходиться в постійному русі змін і формується під впливом політичних і соціальних дій. Феміністичні рухи є одними з важливих складових боротьби за права людини та гендерної рівності. Актуальність теми феміністичних рухів в українському суспільстві пов'язана з важливою участю і вкладом феміністичних рухів у змінах українського суспільства.

Дослідження феміністичних рухів, дасть можливість зрозуміти їх роль у суспільно-політичних змінах України, і становлення її сучасної. Вивчення цього впливу дозволить зрозуміти як феміністичні рухи змінювали суспільні норми та сприяли боротьбі з гендерними стереотипами, впливали на медіа-простір, законодавчі ініціативи, та освітні програми. Все це робить тему дослідження надзвичайно актуальною, цим самим дозволяючи ближче зрозуміти і виокремити зміни в цінностях і суспільних уявленнях України загалом.

Крім цього, актуальність теми полягає у важливості розгляду проблем з якими стикаються феміністичні рухи, не дивлячись на позитивні зміни у сфері гендерної рівності, багато проблем залишаються не розглянутими, і не представленими для суспільного дискурсу. Перед феміністичними рухами стоїть багато перешкод, наприклад: гендерна дискримінація, насильство, нерівна оплата праці і більше. Аналіз цих питань, є дуже важливим для розробки їх рішення та покращення стану гендерної рівності в українському суспільстві.

Великою частиною актуальності роботи про вплив феміністичних рухів на українське суспільство є намагання звернути більше уваги на цю тему, для подальшого розвитку її та гендерних студій України. Це впливатиме на більшу

обізнаність студентів, громадськості та наукового дискурсу щодо питань гендерної рівності і феміністичних рухів.

Стан наукової розробленості проблеми:

Наукова розробленість проблеми феміністичних рухів і їх впливу на українське суспільство, є доволі розвинутою, але досі залишаються області які потребують розгляду і більшого вивчення. Серед вітчизняних дослідниць, які займаються темою феміністичних рухів, можна виділити таких: Оксана Кісь, Тамара Марценюк, вони розглядають фемінізм під різними призмами та аспектами: політичними, історичними, культурними. Також не слід забувати про таких дослідниць, як Ольга Плахотнік, та Марія Маєрчик. Всі вони розглядають фемінізм з різних сторін, та являються представницями різних феміністичних напрямків. Наприклад:

- **Ліберальний фемінізм:** акцентує на рівності прав і можливостей між чоловіками та жінками.
- **Радикальний фемінізм:** критикує патріархат як систему, що глибоко вкорінена в суспільстві, та підкреслює важливість трансформації соціальних структур.
- **Соціалістичний фемінізм:** поєднує гендерні питання з класовою боротьбою, вважаючи, що економічна нерівність тісно пов'язана з гендерною нерівністю.
- **Інтерсекційний фемінізм:** розглядає взаємодію між різними формами дискримінації, такими як: раса, клас, сексуальна орієнтація та інші .

Сьогодні феміністичні дослідження розвиваються у різноманітних напрямках. Одним із них є гендерні дослідження, у них досліджуються соціальні та культурні конструкції гендеру, гендерні ролі та ідентичності. Дослідження які порівнюють права жінок у різних культурах, розглядають культурні правові та економічні фактори, залежно від різних країн і регіонів, є також важливим напрямом у науковій розробленості проблеми.

Слід також загадати інтерсекційні підходи, які вивчають взаємодії між гендером, расою, класом, сексуальною орієнтацією та іншими соціальними категоріями. До сучасних досліджень можна також внести, роботи, які стосуються проблем репродуктивного здоров'я, які зосереджуються на доступі до репродуктивних послуг, права на аборт та контрацепцію, та боротьбу з гендерним насильством, дослідження методів та ефективності боротьби з домашнім насильством, сексуальними домаганнями та іншими формами гендерного насильства .

Мета дослідження - виявити у чому полягає вплив феміністичних рухів, їх напрямків та цінностей на особисті ціннісні орієнтації українського суспільства.

Для досягнення мети визначені такі завдання:

1. З'ясувати теоретико-методологічні засади до вивчення впливу феміністичних рухів на суспільства
2. Визначити найбільш розповсюджені феміністичні рухи в українському суспільстві
3. Виокремити цінності феміністичних рухів України
4. Провести емпіричне дослідження, та дослідити вплив феміністичних рухів на ціннісні орієнтації українського суспільства.

Об'єктом дослідження є феміністичні рухи

Предмет дослідження: вплив феміністичних рухів на українське суспільство.

Методи дослідження:

Для створення цієї роботи використовувались методи аналізу та синтезу теоретичних джерел на тему феміністичних рухів, а також різноманітні підходи до вивчення феміністичних рухів. Такі як: постколоніальний підхід, інтерсекційний підхід, гендерний підхід, квір-теорія та інші. Для практичного дослідження був використаний кількісний метод інтернет-опитування. Анкета

для якого складалась на базі діагностики індивідуальних цінностей Ш.Шварца. Для обробки даних якого, було використане програмне середовище для статистичних обчислень SPSS, та Excel.

Теоретична цінність роботи полягає у визначенні поняття «фемінізм», феміністичних рухів, та їх характеристик. Теоретично - методологічною базою для роботи стали різноманітні підходи. Використовувався постколоніальний підхід, який критикує імперське мислення і бачення. Основні цілі цього підходу, це:

1. Ставлення під сумнів переважаючі варіанти розгляду стосунків між Заходом та не-Заходом, західними та незахідними людьми;
2. Оскарження економічної нерівності між цими регіонами та їхніми мешканцями;
3. Затвердження легітимності та цінності незахідних культур та притаманних їм способів мислити й бачити (Christophers, 2007, 285)

Для дослідження феміністичних рухів, постколоніальний підхід був використаний, як спосіб розглянути відмінності, та відносини між феміністичними рухами України та інших країн, а здебільшого, для виокремлення впливу російських феміністичних рухів на українські феміністичні рухи. Цей підхід був розглянутий спираючись на праці: Тетяни Журженко (Журженко, 2010,2011), Марії Маєрчик (Маєрчик,2015,2019) та Ольги Плахотнік (Плахотнік, 2019).

Крім того був використаний інтерсекційний підхід та квір-теорія. Інтерсекційний підхід дав змогу розглянути фемінізм у ширшому плані, тобто пов'язати гендерну дискримінацію з іншими дискримінаціями. У своїй статті, щоб пояснити інтерсекційний фемінізм Єлизавета Хассай пише: «Такі ознаки, як вік, клас, наявність/відсутність інвалідності, місце проживання, сексуальна орієнтація тощо мають зв'язок із можливостями або обмеженнями людини у різних сферах життєдіяльності. Так, жінка, яка зазнає дискримінації за гендерною ознакою, може бути дискримінованою й за іншими ознаками» (Хассай, 2021). Також, за допомогою інтерсекційного підходу, у роботі,

феміністичні рухи розглядаються у владних стосунках, те як ієрархічна побудова суспільства впливає на феміністичні рухи та їх дії.

У роботі використовується погляд на феміністичні рухи через призму квіртеорії, а саме розгляд сексуальності та гендеру, як соціальних конструкцій, які ми можемо відтворювати.

Всі ці підходи використовувались для того щоб більш широко і точно дослідити феміністичні рухи. Особливо для того щоб вивчити їх саме в українському суспільстві, та поглянути на те чим вони відрізняються і залежать від феміністичних рухів в інших країнах.

Практична цінність роботи вказує на вплив феміністичних рухів на українське суспільство, та змінну ціннісних орієнтацій, у представників феміністичних рухів в Україні.

Важливим чинником є здійснений вплив феміністичними рухами на державну політику, який проявляється у прийнятті законодавчих змін. Рекомендації які представлені в цій роботі, щодо проведення освітніх тренінгів, поширення інформації про гендерну нерівність та намагання збільшити зацікавленість українського суспільства в усвідомленому батьківстві, можуть використовуватись в подальших дослідженнях на тему фемінізму, та впливу феміністичних рухів на суспільство.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та рекомендацій, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 60 сторінок (з них 50 основного тексту). Список використаних джерел містить 43 найменування.

РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА РОЗВИТОК ФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ

1.1 Витоки феміністичного руху: історичний контекст.

За останні декілька століть, світ та суспільство стрімко змінювались, у різних куточках планети відбувались політичні, соціальні та культурні перестанови. Жіночі революції в свою чергу перетинали континенти спалахуючи у різноманітних культурах, країнах, ідеологіях. З надією змінити стереотипи і патерни, які сформувались під впливом патріархату, жінки міняли політику, право та культуру. Підйом капіталізму порушив старі відносини в сім'ях, збільшивши економічні можливості чоловіків, тим самим визначивши жінок як їхніх утриманців. Нові політичні теорії індивідуальних прав, які розвивалися разом з капіталізмом поширювали привілеї лише на чоловіків. У відповідь на це феміністичні рухи назвали ці розбіжності несправедливими, наполягаючи на цінності економічного внеску жінок і справедливості політичних прав для жінок.

Якщо узагальнити, то ринкові економіки та демократичні системи, які зараз домінують у світі, самі по собі створюють потребу в фемінізмі, так само як і засоби для його підтримки. Крім того жодні з феміністичних течій не існували без опозиції, яка була присутня постійно у всіх ерах розвитку фемінізму (Freedman, 2002, с. 3).

Фемінізм, як течія формувався століттями, змінюючись та набуваючи нових значень. Статус жінок у суспільстві ріс, здобуваючи права на освіту, виборче право, працевлаштування на ринку праці, всі ці та інші права виборювались у різних країнах світу, завдяки фемінізму. Це призвело до формування хвиль фемінізму: першої, другої, третьої, та їх характеристик.

Зміни, на які впливали феміністичні рухи стосувались саме даного часу в якому вони відбувались, відмінність ідей та цілей феміністичних рухів у

висновку й дало змогу сформувати хвилі фемінізму, тому що кожна з хвиль відрізняється підходами до розгляду фемінізму та підходів через який його розглядають.

Дослідження цього руху за права, перш за все вимагає визначити що окреслює саме поняття - фемінізм. Слово фемінізм відносно нове, вперше з'явилось у Франції в 1880 роках, воно поширилось скрізь Європу та Америку. Термін об'єднав французьке слово жінка, *femme* та *isme*, яке позначало соціальний рух або політичну ідеологію. Як стверджує Естель Фрідман термін часто був суперечливим, моментами через його асоціацію з радикалізмом, а частково через те, що самі його учасники не погоджувалися щодо ярлика (Freedman, 2002, с. 3-4). Багато соціалістів, які підтримували рух за права жінок, відкидали термін фемінізму і не ідентифікували себе таким чином, вважаючи що вимоги середнього класу про виборчі права, та право власності не співпадали з проблемами працюючих жінок.

Крім цього жінки середнього класу в свою чергу також не наважувались назвати себе феміністками, особливо у випадках, коли цей термін окреслював універсальні права жінки, а не на окремі, як матері. Комуністичні країни офіційно підтримували емансипацію жінок тільки як робітниць, офіційно дозволені жіночі рухи відмовлялись від поняття фемінізм, окреслюючи його як поняття опозиційних ідеологій.

Таким чином ми бачимо, що поняття «фемінізм» довго відштовхувалось і не використовувалось для означення рухів за права жінок навіть самими учасниками цих рухів. Та фемінізм розглядався в зовсім іншому вигляді та значенні ніж в сучасному світі.

У 1960-роках разом із вимогами економічних і політичних прав, жіночі рухи відновили політику відмінності скрізь критику міжособистісних стосунків. Феміністичні рухи почали розглядати рівність жінок з чоловіками в роботі та політиці, водночас не забуваючи про відмінність жінок від чоловіків у сферах репродукції та сексуальності. Таким чином, два різні напрями: рівність і відмінність почали зближуватися.

Впродовж десятиліття термін «фемінізм» почав використовуватись для руху, який включав в себе і рівність і відмінність жінок. Майже в той самий час термін «гендер» замінив термін «стать», що в свою чергу підкреслює, те що феміністичні течії почали розглядати положення і права жінок у суспільстві не з біологічної точки зору, а з соціальної, як конструкт, який формує гендерні стереотипи.

Слід зауважити, що саме введення нових термінів та їх сприйняття дозволили фемінізму змінюватись, та спонукали виникненню нових рухів та течій фемінізму.

З наближенням до XXI століття активізм вніс зміни до терміну фемінізм, розширивши його значення, зробивши його більш унікальним та інклюзивним, для кожного окремого досвіду і перспективи. Феміністичні рухи дали собі назви, виокремлюючи в цих назвах індивідуальність сприйняття. Наприклад з'явився: фемінізм країн, що розвиваються, еко-фемінізм, лесбійський фемінізм, християнський фемінізм, ісламський фемінізм, єврейський фемінізм, та інші.

За словами Естель Фрідман великий загальний внесок жінок із робітничого класу, лесбійок, кольорових жінок та активісток із країн, що розвиваються, який відбувся до 1990-х років, трансформував спочатку білу, європейську політику середнього класу в більш різноманітний і інклюзивний феміністичний рух (Freedman, 2002, с. 6).

Беручи до уваги різноманітність жіночого досвіду, феміністки все більше визнавали справедливість аргументів, які колись здавалися суперечливими. Замість того щоб визначити, що важливіше, стать чи раса, більшість феміністок почали стверджувати неподільність і взаємодію цих соціальних категорій. Разом із вимогою права на працю, представники феміністичного руху переосмислили роботу, заробіток, соціальне, культурне і політичне життя. Поруч із закликами до незалежності жінок виникло твердження про взаємозалежність усіх людей, а також взаємозв'язок гендерної рівності з більш широкими рухами за соціальну справедливість.

Розглядати фемінізм можна з різних сторін, зосереджуючись на культурних, політичних суспільних та інших аспектах. Фемінізм це багатогранний рух, який має багато напрямів, тому на нашу думку, слід визначити поняття фемінізм окремо стосовно основних його напрямів. Основні феміністичні напрями бувають такі:

- Ліберальний
- Радикальний
- Соціалістичний та марксистський
- Інтерсекційний

Ці феміністичні напрями характерні різним хвилям фемінізму, про які згадувалось раніше. Всі вони характеризують час в якому утворювались, розвивались та цінності, які панували в певний період розвитку феміністичних рухів.

Перша хвиля фемінізму, розвивалась і досягла свого піку у XIX столітті, у вияві суфражисток і боротьби за рівні виборчі права. Слід пам'ятати про те, що суфражистки спирались на певні гендерні стереотипи у своїх заявах. Крім цього серед суфражистського руху був поширений расизм. Здебільшого представниками першої хвилі фемінізму були білі жінки середнього класу, які боролись виключно за власні права політичного голосу, виключаючи всі інші рухи за права.

Першій хвилі властивий ліберальний фемінізм, який прагнув влиття жінок у всі сфери суспільства шляхом проведення законодавчих змін та забезпечення рівного доступу до можливостей для жінок і чоловіків. Його представниці наголошували на важливості особистих свобод і прав людини, закликаючи до реформ, які дозволили б жінкам досягти економічної незалежності та політичної участі на рівні з чоловіками (Tong, 2009; Freedman, 2002).

Ліберальний фемінізм першої хвилі переріс і розділився у різні течії, одним з яких є неоліберальний фемінізм, але слід зазначити що ліберальний і неоліберальний фемінізм мають певні відмінності.

Неоліберальний фемінізм приділяє більше уваги індивідуальному успіху та ринковому підході до проблем гендерної нерівності. Він зосереджений на особистій відповідальності і підприємницькому духу, тим самим поширюючи ідею, що жінки мають можливість досягнути успіху в умовах вільного ринку спираючись на свої власні зусилля та саморозвиток (Rottenberg, 2014).

У висновку відсутність прав жінок, навіть у елементарних сферах життя, як суспільного так політичного, призвело до того, що перша хвиля фемінізму виступала саме за здобуття цих елементарних прав, в найпомітніших сферах. А також до того, що феміністичні рухи першої хвилі були здебільшого сформовані жінками, у яких вже були певні привілеї, які стосувались переважаючих позицій раси до якої вони відносились, суспільного статусу, фінансового становища та іншого. Що зробило фемінізм першої хвилі дуже однобоким.

Друга хвиля фемінізму почала свій розвиток в 1960-х роках в Америці, та змінила практичні та теоретичні засади феміністичного руху. Порівняно з першою хвилею, друга хвиля включила в себе більший розгляд соціальних, політичних та культурних проблем, зосереджуючись не тільки на виборчому праві для жінок.

Цей період розвитку фемінізму був направлений на ширшу боротьбу за рівність у працевлаштуванні, навчанні, сексуальних правах, репродуктивних правах, включаючи доступ до контрацепції та абортів, крім цього виступаючи проти гендерного насильства та сексуальних домагань (Freedman, 2002, с. 6).

Важливою частиною другої хвилі фемінізму є наголошення на проблемі прав жінки на владу, над своїм власним тілом. Це містило в собі право на доступ до контрацепції та абортів, та боротьбу проти гендерного насильства і сексуальних домагань (Evans, 2003).

Феміністки другої хвилі стали розглядати патріархат та його соціальні структури, прослідковуючи те, як він шкодить та впливає на життя жінок в різних аспектах. Також одним з головних досягнень другої хвилі фемінізму було прийняття законів, які сприяли гендерній рівності. У цей період з'явилися

багато різноманітних феміністичних організацій, які організовували марші та протести, тим самим впливаючи на політику та суспільну думку. Сплеск феміністичних творів, також припав на цей період, цим самим в подальшому дозволивши розширити розуміння гендерної нерівності та став основою для подальших досліджень у цій сфері (Freedman, 2002, с. 7).

Підсумовуючи цінності та дії феміністичних рухів другої хвилі, можна стверджувати що друга хвиля фемінізму почала розглядати проблеми жінок не так однобоко, як перша хвиля. Крім права політичного вибору, жіночий рух почав розглядати інші нерівності між жінками та чоловіками в суспільстві та створювати власні теоретичні засади і праці, на яких в подальшому формувались нові дослідження.

Третя хвиля фемінізму виникла у 90-х роках ХХ століття, здебільшого як критика другої хвилі фемінізму, вона продовжується до наших днів, не дивлячись на те, що у різних країнах, в різні періоди часу і ситуаціях у ХХІ столітті все ще зустрічаються прояви, як першої, так і другої хвилі фемінізму. Третя хвиля фемінізму зосереджується на ширшому погляді на досвід людей, які відносять себе до феміністичного руху. Та інтерсекційності, тобто взаємодії різних форм дискримінації: расизму, гомофобії, трансфобії, тощо.

Як було зазначено раніше інтерсекційність являється дуже важливим терміном, для третьої хвилі фемінізму, який в свою чергу популяризувала Кімберлі Креншоу. Інтерсекційність підкреслює, що жінки відчують множинні та взаємопов'язані форми дискримінації та привілеї, які впливають на їхній досвід і можливості (Crenshaw, 1991, 1241-1299).

Фемінізм третьої хвилі є більш інклюзивним та менш однорідним, ніж дві попередні, він включає в себе не тільки організацію маршів та акцій протесту, він має більш широкий спектр діяльності, беручи до уваги всі сфери: культурні, суспільні, політичні та інші.

Крім цього інтерсекційний фемінізм дозволяє поглянути на світ в якому ми живемо, як на ієрархічну структуру, в якій хтось займає владні позиції, а хтось немає доступу до влади. Деякі феміністичні рухи третьої хвилі, таким чином

критикують не відмінності між чоловіками і жінками, а нерівність у займанні владних позицій чоловіками. Феміністичні рухи третьої хвилі почали задаватись питаннями про те, як саме змінити суспільні простори, щоб зробити їх комфортними та рівними у доступності для всіх. Жінки, під призмою інтерсекційного підходу не являються однорідною групою, їх досвіди відрізняються один від одного, тим самим створюючи дуже багато відмінностей між тим, як саме вони сприймаються суспільством.

Феміністичні рухи та третю хвилю фемінізму, слід також розглянути під призмою, квір - теорії. Тоді варто задатись питанням, чи є термін «жінка», взагалі доречним аби описати всіх учасників феміністичного руху. Квір-теорія вказує на те що, представниками феміністичних рухів являються не тільки цисгендерні жінки, або іншими словами жінки, стать яких відповідає їх гендеру.

Феміністичні рухи включають в себе й боротьбу за права небінарних людей, транс-людей, та інших. Деякі феміністичні рухи та організації сучасності використовують термін «FLINTA». Цей термін розшифровується як «F»(female) жінки, «L»(lesbian) лесбійки, «I»(Intersex) інтерсекс та небінарні люди, «T»(Trans) трансгендерні люди, та «A»(Agender) не гендерні (Kahl, 2024) Цей термін зазвичай використовується для позначення всіх крім цисгендерних чоловіків. Зазвичай феміністичні рухи використовують цей термін, як характеристику своїх ціннісних орієнтацій, намагаючись привернути увагу до людей, яких постійно маргіналізують та дискримінують у патріархальному та гетеронормативному суспільстві.

Поняття патріархат дуже сильно пов'язано з феміністичними рухами, точніше це те, проти чого бореться більшість феміністичних рухів. Патріархат - це владна та привілейована позиція чоловіків у суспільному устрої, цей термін напряду переплітається з гетеронормативністю. Бути гетеронормативним означає дотримуватись припущення, що більшість або всі люди є гетеросексуальними та цисгендерними, якщо не зазначено іншого (Cochrane, 2022). Така позиція знецінює досвіди та існування людей, які не є цисгендерними та гетеросексуальними. Гетеронормативність підтримується

тим, що в патріархальному устрої суспільства, де панівні позиції займають цисгендерні, гетеросексуальні чоловіки, панують ті норми які вигідні, тим хто панує. Це впливає на нерівність та несправедливість у всіх сферах життя. На закони, інституції, культуру та інше. Квір – теорія та феміністичні рухи, які її дотримуються борються саме за видимість та права людей, які не «підпадають» під ідеї гетеронормативного світу.

У висновку прослідкувавши зміни у розвитку фемінізму та його хвилях, можна стверджувати, що з розвитком феміністичних рухів мінялись й засади та погляди на фемінізм, як рух загалом. Починаючи з першої хвилі фемінізму, яка навіть не характеризувала себе з цим терміном, права та роль жінок у суспільстві змінювалась, розширюючись та переростаючи у щось більше ніж боротьба проти дискримінації за ознакою статі. Якщо перша хвиля фемінізму була дуже поверховою та розглядала нерівності тільки у окремих сферах життя жінок, то друга й третя хвилі фемінізму стрімко розширювали саме поняття дискримінації, піднімаючи нові теми та створюючи нові поняття та терміни. Сучасний розвиток феміністичних течій, який відбувається під час третьої хвилі фемінізму включає у себе дуже багато нових підходів та теорій, завдяки яким, можна розглядати фемінізм як комплексну боротьбу за права.

Фемінізм, як рух розвивався не тільки в окремих країнах, він охоплює всю земну кулю, змінюючись під впливом культур та ідеологій, які панують в певних регіонах. Для того щоб глибше дослідити тему роботи, варто дізнатись про те як феміністичні рухи розвивались на теренах України, спираючись на культурні та суспільні відмінності.

1.2 Історія формування феміністичних рухів в Україні.

Історія України, як незалежної держави, триває відносно не довго, важка боротьба до незалежності на своєму шляху зустрічала різноманітні проблеми,

постаті, перешкоди, ідеології та культури. Якщо в попередній частині ми розглядали історію формування фемінізму загалом, або здебільш в американському та європейському суспільствах, то українське суспільство і розвиток феміністичних рухів в ньому має дещо схожі моменти, але водночас і безліч відмінностей від інших країн.

На початку XIX та XX століть держави України не існувало, українські території знаходились під владою двох великих імперій: Російської, та Австро-Угорської, таким чином, різні куточки України переживали різні зміни і формування феміністичних рухів відбувалось по-різному. Перша хвиля фемінізму, або суфражистський рух, який ми згадували раніше, той що виступав за базове виборче та економічне право, відбувався на українській землі майже синхронно з рештою світу. Ці зміни відбувались різним чином у двох імперіях.

Розглянувши рух за права жінок у Російській імперії можна стверджувати що жінки на кінці XIX століття мали часткове право на освіту, у навчальних закладах з'явилися курси для жінок, та виникла змога отримати освіту за кордоном. У 1905 році виник Всеросійський союз рівноправності жінок (СРЖ), який мав собі за мету боротьбу за політичне рівноправ'я жінок, його окреслюють першою політичною жіночою організацією. Щодо цього варто цитувати: «На території України працювало кілька відділень цього союзу: Катеринославське (сучасне м. Дніпро), Київське, Харківське, Херсонське, Олександрівське (сучасне м. Запоріжжя), Одеське та два Полтавських. «З весни по осінь 1905 року “рівноправки” (так називали прихильниць рівноправності в Російській імперії) почали масово подавати колективні заяви, звернення до з'їздів земських діячів із вимогою рівноправності»» (Кобалія, 2017).

Не дивлячись на обставини жінки на теренах України отримали виборчі права до жовтневої революції 19 березня (за новим стилем 1 квітня) 1917 року. Українська історикиня Марія Вороніна у статті Андрія Кобалія пояснює: «Більшість жіночих союзів підтримали революцію, у своїх текстах, листах, прокламаціях сподівалися, що їм одразу нададуть виборчі права. Тимчасовий

уряд спочатку проігнорував їхні заяви, та в маніфесті не було вказано “права без різниці статі”. Всеросійський союз рівноправності жінок в ультимативній формі заявив, що якщо їм не нададуть виборчі та інші права, то вони виведуть маніфестацію на вулиці Петрограда. Тоді чоловіки не звернули на це увагу, але 19 березня, за даними газет, на вулиці столиці вийшло більше 40 000 жінок на чолі з Верою Фігнер» (Кобалія, 2017).

Крім того Марія Вороніна підкреслює, що більшовики насправді просто закріпили ті жіночі права, які вже були досягнені у революції 1905 та 1917 років (Кобалія, 2017).

Не дивлячись на оголошення змін більшовицькою владою, які мали впливати на життя жінок, збільшувати їх права та змінювати їх роль у суспільстві, на ділі все виявилось не так і більшість обіцянок залишились тільки гаслами. Теоретичні засади не збігались з практичними діями. У приклад можна привезти жіночу працю вдома, яка на початку 1920-х років вважалась принизливою та маргіналізованою. У своїй праці “Жінка і соціалізм” Август Бебель, говорив про утопічний світ, де люди працюватимуть по 2 години на день, інший час приділяючи увагу наприклад творчості (Бебель, 1905). Та в цій на перший погляд «ідеальній схемі» не знаходилось місця для дітей та часу на догляд за ними. Що в результаті призвело до того, що немовлят не було куди подіти, дитячих садків не вистачало. Відсутність доступу до засобів контрацепції погіршувало цю проблему ще більше.

У висновку можна стверджувати що на території України, яка знаходилась під владою Російської імперії, феміністичні рухи безумовно існували, суфражистський рух також мав свої дію. Але слід зауважити, що не дивлячись на існування феміністичних рухів, їх вплив спадав з роками. З приходом більшовицької влади, рух за жіночі права існував тільки в теоретичному плані, загалом йому були властиві характеристики першої хвилі фемінізму, але теоретичні засади і закони, які рівняли жінок і чоловіків, насправді не діяли і не відповідали реальності, а тільки погіршували стан жінки в суспільстві.

На території України, яка підпадала під владу Австро-Угорської імперії, жінки не мали права голосу, допоки не завершилась Перша світова війна, і не розпалась сама імперія (Маланчук-Рибак, 2001, 93–96). Тільки після того як утворились нові держави, жіночі виборчі права закріпили на законодавчому рівні. Щодо освіти, права на неї жінки почали виборювати у другій половині XIX століття, право на вищу освіту жінки здобули тільки у 1890-му році (Черчович, 2017).

Західна Народна Республіка, яка утворилась у 1918 році, після розвалу Австро-Угорської імперії, проіснувавши лише рік, установила такі порядки: «Жінки ЗУНР брали участь у виборах до парламенту, обіймали владні й судові посади, воювали у складі Української Галицької армії, після злуки УНР і ЗУНР разом з жінками Української Народної Республіки створили в Кам'янці-Подільському об'єднану українську жіночу організацію і спільно включилися в міжнародний жіночий рух, брали участь у міжнародних з'їздах Міжнародної жіночої ради, Міжнародного суфражистського союзу та Міжнародної жіночої ліги за мир і свободу» (Богачевська, 1993; Тишко, 2019).

Якщо розглядати права жінок у часи влади гетьмана Скоропадського, то можна сказати, що: «У «Законах про тимчасовий державний устрій України», виданих 29 квітня 1918 р. Гетьманом Української держави П. Скоропадським, практично поновлюється станова структура суспільства, виокремлюючи два суб'єкти прав і обов'язків - козаків і громадян. Про гендерну рівність у державному управлінні ні у конституційних Законах 29. IV. 1918 р., ні в іншому законодавстві Гетьмана не йдеться, хоча фактично соціальні права жінок набули значного розширення. Так, у «Проекті Конституції основ державних законів УНР» доби Директорії професора Київського університету Отто Ейхельмана відроджуються громадські погляди М. Драгоманова про соціальну рівність жінок і чоловіків у державному самоврядуванні, але цей проект не був затверджений через об'єктивну історичну ситуацію» (Черняхівська, 2016).

Порівнюючи розвиток феміністичних рухів в Австро-Угорській імперії та Російській імперії, можна зауважити, що не дивлячись на культурні та суспільні відмінності, фемінізм розвивався в обох імперіях достатньо схоже, певні зміни у правах та можливостях відбувались раніше в Російській імперії, але загалом ці часові відмінності, призвели до однакових результатів.

Загально оглянувши першу хвилю фемінізму в Україні, можна прослідкувати, що її розвиток, йшов паралельно з світовим рухом суфражисток, хоча спирався на власні засади та ідеології.

Друга хвиля фемінізму в Україні відбувалась під «тінню» Радянського Союзу, за «залізною завісою» українські жінки не могли дізнатись та відслідкувати зміни, які відбувались за кордоном у 1960-1970-х роках. Закони та твердження щодо жіночих прав, які диктував СРСР у реальному, буденному житті не втілювались в реальність. Якщо жінки в Радянському Союзі мали повні громадянські права, доступ до професійної праці та освіти, навіть раніше ніж європейські, суспільний дискурс про дискримінацію в тоталітарному суспільстві був неможливим (Кісь, 2019).

Феміністичний активізм другої хвилі у Європі та Америці, який здійснив соціальні зміни, своїм впливом у висновку створив гендерні студії в університетах, які згодом, перетворились у окрему сферу гуманітарного знання у 1980-1990-х роках. Тоді як в Україні тільки на кінці 1990-х років, настав час академічного активізму, тобто можна прослідкувати, що процеси розвитку феміністичних рухів вже відбувались по-іншому, і «відставали» від загального розвитку.

Коли радянський союз розвалився, і відкрилось більше можливостей, українські науковиці в швидкому темпі, вивчали західні здобутки феміністичних студій, водночас створюючи свої видання та академічні осередки, щоб поширювати знання далі. Жіночі організації у 1990-2000-х роках формували свої стратегії, власні бачення, та політичні позиції. В ці роки українським феміністичним рухам властива співпраця з державою, з намаганням змінити законодавство, та більш консервативний погляд на жінку,

здебільшого скрізь призму ролі матері. Тільки наприкінці 2000-х років українські феміністичні рухи починають ставитись більш критично до правлячої еліти і виходити на перші вуличні акції (Кісь, 2019)

Слід зазначити, що розвиток фемінізму в незалежній Україні, не є чимось запозиченим, не дивлячись на проблеми та ідеології, які ставали на шляху до цього, історія українського фемінізму достатньо широка і розгорнута. Ще у ХХ столітті жінки Галичини і Наддніпрянщини, сформували потужний жіночий активізм, який впливав на політичне та громадське життя. Крім цього, жіночі організації які існували у ХХ столітті, ставили собі за мету покращення свідомості українців, та розвиток української культури загалом. Таким чином емансипація жінок напряму підпадала і поєднувалась з емансипацією нації.

Участь жінок у таких суспільних процесах зумовлювала потребу у вищій освіті, політичній активності, професійній праці та іншому. Дослідниця Марта Богачевська-Хом'як називала це «прагматичним фемінізмом», або ж охарактеризовувала учасниць жіночого руху того часу, як «феміністок мимоволі», хоча також слід сказати, що деякі діячки тих часів, наприклад Наталія Кобринська, або Мілена Рудницька, боролись за жіночу емансипацію достатньо свідомо (Богачевська-Хом'як, 2018).

Не дивлячись на перепони, які ставали на шляху українських дослідниць, в Україні існують свої основоположні роботи, присвячені жіночим правам. Дуже важливою працею для українського жіночого руху є стаття Катерини Грушевської «Про дослідження статевих громад в первіснім суспільстві» (Грушевська, 1929). За словами Оксани Кісь цю статтю «можна вважати справжнім маніфестом феміністської критики гуманітарної науки» (Кісь, 2012). Катерина Грушевська у своїй роботі 1929 року висловлює думки та ідеї, які передують світовим феміністичним закликам, які тільки з часом відтворюються і стануть фундаментом для відомої на весь світ феміністичної праці Сімони де Бовуар – «Друга статя» (1949).

Катерина Грушевська ще у ХІХ століття розглядала становище жінок таким чином: «історична наука старається трактувати жінку поза культурним

контекстом(...) Тому, що силою обставин докладніше було досліджено власне отсей „мужеський” світ - чоловічо-громадський аспект культури, се справляє таке вражіння, ніби він і являється нормою, поруч якої жіночий (...) творить тільки ріжновидність, епізод.,„фрагмент...”(Грушевська, 1929).

Та на жаль, як згадувалось вже раніше жіночі рухи і феміністичні студії припинили своє існування і розвиток під час Радянського Союзу, тоталітарна влада не могла поєднуватись з суспільним діалогом. Проблеми жінок та їх права, вважались вирішеними для радянської влади, це питання могло обговорюватись тільки в загальному плані «комуністичного будівництва». Ці умови призвели до того, що з часом заборони унеможливили осмислення соціального становища, самими жінками, що тільки ще більше дозволило поширювати нерівності прав.

Ця зупинка у суспільному діалозі і розвитку феміністичних рухів, через закритий тоталітарний соціум, який сформувався під час Радянського Союзу, вимушено відгородив українське суспільство від другої хвилі фемінізму, що не дало змогу новим феміністичним ідеям, працям та дослідженням створюватись і поширюватись.

Відродження жіночих рухів почалось тільки у 1990-х роках, коли Україна стала незалежною. Та поняття фемінізм досі, не використовувалось, або іншими словами «лякало» навіть самих дослідниць та активісток. Намагання замінити цей термін в результаті призвело до негативних наслідків.

У своїй статті Оксана Кісь щодо цього, пише «Щоб уникнути конфронтації і не марнувати сили на «виправдання фемінізму», довгий час ні активістки, ні науковиці не наважувалися публічно ідентифікувати себе як феміністок, хоча більшість із них на практиці реалізували феміністські стратегії у своїй діяльності. Тоді ще невідоме і відносно нейтральне (бо ж позбавлене небажаних політичних конотацій і емоційного багажу) слово «гендер» стало зручним евфемізмом, дозволивши до часу відкласти запеклі суспільні й наукові дебати. Та цей, здавалося б, добрий тактичний хід мав небажані наслідки і для жіночого

руху, і для досліджень, зосереджених навколо гендерних нерівностей» (Кісь, 2019).

Першою хто почав говорити про фемінізм у академічному колі, стала Соломія Павличко, своєю статтею «Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа?» (Павличко,1991). Тим самим ставши головним голосом фемінізму в Україні у 1990-2000 роках.

В цей період науковиці намагались наздогнати знання заходу, самоосвітою, та вивченням методологічних на теоретичних засад європейських країн, щодо феміністичних студій. У цей час (1995-1999 роки) виникали перші центри незалежних гендерних досліджень у Києві, Харкові, Одесі, Львові (Журженко, 2010). Та видавались класичні феміністичні праці. У 2000-2005 роки кількість науковців та дослідниць зростає, гендерні аспекти починають вивчати у різноманітних галузях та сферах.

Роком змін для українських рухів став 2006 рік, коли Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в Україні» набрав чинності та було ухвалено «Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року». Це призвело до того що в різноманітних університетах почали відкриватись курси та програми про гендерні студії.

Оксана Кісь у своїй статті, підкріплює розквіт гендерних студій в Україні у ці роки, таким чином: «Якісний стрибок гендерних студій засвідчує той факт, що в ці роки захищено низку докторських дисертацій з жіночої/ гендерної тематики (Олена Стяжкіна, Оксана Маланчук-Рибак, Олена Горошко, Ірина Жеребкіна, Лариса Буряк, Олена Боряк, Олена Стрельник та ін.) і дедалі більше українських дослідниць (зокрема молодих) публікують свої розвідки в міжнародних наукових часописах і збірниках, беруть участь у міжнародних академічних форумах, здобувають престижні стипендії для наукового стажування в провідних університетах світу (Тетяна Журженко, Тетяна Бурейчак, Тамара Марценюк, Оксана Кісь, Вікторія Суковата, Катерина

Кобченко, Ольга Плахотнік, Катерина Діса, Тетяна Дзядевич, Ірина Кошулап, Аліса Толстокорова)» (Кісь, 2019).

Підводячи підсумки може здатись, що історія розвитку українського фемінізму та гендерних студій обнадійлива, але на жаль, в реальності все не так просто. З певного ракурсу відсутність наукового дискурсу та методологічного безладу, дало можливість швидко інтегрувати гендерні студії в певні дисципліни, соціологію зокрема, але якщо дивитись на це по-іншому, то можна зрозуміти, що ті інституції та науковий контекст, який залишився після Радянського Союзу, не дуже сприятливо подіяли на критичність феміністичних теорій.

Минуле науки залишило після себе звичку спиратись на певну ідеологію, та орієнтуватися на панівну політичну ситуацію. Тетяна Журженко стверджує, що: «Внаслідок альянсу фемінізму й націоналізму в українських гендерних дослідженнях сформувався дискурс «національного фемінізму», у якому національний складник домінує і визначає тематичні напрямки та методологічні підходи» (Журженко, 2011).

Національний фемінізм, як поняття є різновидом феміністичної думки та практики, який загострює увагу на зв'язках між національною ідентичністю та гендерною рівністю. Цей напрям фемінізму виникає тоді, коли боротьба за незалежність, або національні ідеї починають переплітатись з феміністичними рухами.

Український національний фемінізм має дуже багато особливостей. Ідеологію націоналізму в українській науці сформував вчений Дмитро Донцов. У своїй праці «Націоналізм» він означив поняття «чинного націоналізму», ось так: «Нація — абсолютна цінність. Політичні партії, класи повинні об'єднатися заради Вищої мети. Вища мета - незалежність держави. Мета виправдовує всі засоби. Майбутню державу повинен очолити вождь, керманіч із майже необмеженою владою. Соціально-економічні питання другорядні» (Донцов, 1926; Лис, 2020).

Пізніше такий націоналізм назвуть інтегральним. Олександр Зайцев пояснює це поняття таким чином «Інтегральний націоналізм – це форма авторитарного націоналізму, яка ставить інтереси власної нації понад інтереси будь-якої соціальної групи, особи, людства в цілому. І цю націю розглядає як єдиний організм, як органічну цілість» (Зайцев, 2021). Особливістю українського інтегрального націоналізму виявляється у тому, що зокрема у 1920-30-х роках це був націоналізм нації, яка не мала держави, або ж втратила свою державу. Таким чином український інтегральний націоналізм суперечить американському історику Карлтону Гейзу, який вважав що нації, які борються за національне визволення, скоріше являються представниками ліберального націоналізму, ніж інтегрального (Зайцев, 2021).

В силу того, що націоналізм та фемінізм, як рухи з'явилися на території України приблизно в один час, свідомі українські жінки ще на початку формування феміністичних рухів і організацій розуміли, що зазнають дискримінацію не тільки через свій гендер (тоді це поняття розглядалось як стать), а й водночас за національністю. У своїй статті Яна Лис наводить такі приклади: «Олена Доброграєва, наприклад, стояла на національно-народницьких позиціях і поруч із боротьбою проти дискримінації жінок активно виступала проти порушення їхніх прав саме як українок, представниць українського народу. Ще більшою мірою це стосується Наталі Кобринської, яка вважала, що шлях до жіночих прав українок пролягає через національне визволення» (Лис, 2020).

У висновку можна побачити, що український фемінізм та історія формування його рухів дуже тісно пов'язана з культурною та суспільною ситуацією українського суспільства. Ті форми, які набував фемінізм в Україні, напрямку поєднані з особливостями розвитку інших рухів за права. Таким чином варто звернути увагу на те, що навіть загальноприйняті та існуючі види феміністичних рухів, в Україні мають свої особливості, та іноді відрізняються від проявів цих самих рухів закордоном.

1.3. Особливості проявів українських феміністичних рухів

В силу своїх культурних, історичних, національних та інших відмінностей, українські феміністичні рухи мають свої особливості. Доречно було б розглянути прояви цих особливостей на прикладі ліберальних феміністичних рухів в Україні.

Ліберальний рух, який є доволі поширеним на українських теренах, в силу історичних особливостей України, формувався в умовах радянського суспільства, де жінки були офіційно включеними в робочу силу, при цьому зазнаючи гендерної дискримінації у побутовому житті та політиці. Про що в своїй праці «Фемінізм в сучасній Україні: від 'алергії' до останньої надії» говорить Оксана Кісь. Розвиток ліберального феміністичного руху в Україні відбувався, під час перехідного періоду трансформації суспільства, коли в західних країнах це формування було поступовим та довгим (Кісь, 2012).

Слід також зазначити, що українські ліберальні феміністичні рухи часто зосереджують свою увагу на соціально-економічних питаннях. Та наголошують на проблемах рівної оплати праці, її умов та соціального захисту. На це певним чином впливає економічна ситуація України, та економічні труднощі, з якими зустрічається наша держава. В свою чергу у західних ліберальних феміністичних рухах, економічне питання не є таким гострим (Журженко, 2011).

Російсько-українська війна значно вплинула на те що, ліберальні феміністичні українські рухи змінили свої пріоритети. В силу цього український ліберальний фемінізм часто піднімає питання безпеки і підтримки жінок-біженок та наголошує на проблемах, які постають перед військовими ветеранками (Гриценко, 2020). Знову ж таки, цим самим показуючи відмінності між західними ліберальними феміністичними рухами, які не надають цим проблемам пріоритету.

Крім цього в силу агресії сусідньої країни, ліберальні феміністичні українські рухи часто переплітаються з питаннями культурного відродження та національної ідентичності, на переплетіння особливості якої розглядались у попередній частині роботи (Zhurzhenko, 2011). У західних країнах де ліберальний фемінізм здебільшого зосереджений на глобальних гендерних питаннях, ці зв'язки є менш виразними, ніж в українському суспільстві.

Питання з фінансуванням феміністичних рухів в Україні, також вказує на їх відмінність від західних. В Україні ліберальні феміністичні рухи часто спираються на підтримку міжнародних фондів і організацій, одним з яких є наприклад, «ООН Жінки», які надають організаційну та фінансову допомогу для впровадження гендерних ініціатив. Коли у західних країнах ліберальні феміністичні рухи більш незалежні, та мають можливість самостійного фінансування.

У висновку порівнюючи ліберальний фемінізм в Україні та у західних країнах, можна побачити, що другий здебільшого зосереджений на індивідуальних свободах та правах, тоді як український ліберальний фемінізм в силу історичних, культурних, політичних та суспільних умов є більш колективістським, та зосередженим на національних та соціально-економічних проблемах. Ці відмінності можна поширити й на інші види феміністичних українських рухів: радикальних, інтерсекційних, і так далі.

У результаті феміністичні рухи України, хоча й формувались на західних засадах, але мають дуже значимі відмінності про які не слід забувати. На ці відмінності також можна дивитись через призму різноманітних підходів до вивчення фемінізму, таких як постколоніальний, мілітаристський, та той що базується на квір - теорії. Вся ця інформація дозволяє нам прослідкувати за тим, як саме феміністичні рухи вплинули і впливають на українське суспільство.

РОЗДІЛ II. Феміністичні рухи в сучасній Україні: масштаби, тенденції, наслідки.

2.1. Феміністична риторика та її вплив на суспільство.

Якщо говорити про зміни, які відбуваються в суспільстві завдяки феміністичним рухам, слід розглянути, якими напрямками феміністичні рухи загалом можуть впливати на нього. Хорошим прикладом для ілюстрації цих змін буде феміністична риторика.

Феміністична риторика загалом - це стилістичні прийоми, мова та аргументи, які використовуються задля поширення та просування феміністичної ідеології та гендерної рівності. Феміністична риторика має в наявності велику кількість методів, які використовуються для привернення уваги, оскарження патріархальних стереотипів, та валідації досвіду маргіналізованих та дискримінованих людей.

Зміни, які відбуваються під впливом феміністичної риторики, торкаються багатьох сфер життя суспільства. Якщо говорити про політику та законодавство, то слід зазначити що ці зміни відбуваються під дією, таких механізмів, як: адвокація, лобіювання, публічні кампанії та юридичні виклики.

Для адвокації та лобізму феміністичні організації використовували феміністичну риторичу для просування законів, які були направлені на боротьбу з дискримінацією. Ця феміністична риторика була побудована, на стійких аргументах в підтримку цих самих законів, ця підтримка будувалась на фактах, етичних принципах та особистих історіях, для того щоб більш ілюстровано показати законодавцям, чому саме необхідні зміни.

Наприклад, закон про насильство проти жінок (Violence Against Women Act, VAWA), який був прийнятий у США у 1994 році, лобіювався феміністичними організаціями, наприклад такою, як National Organization for Women (NOW).

Задля адвокації використовувались свідчення реальних жертв насильства, емоційні апеляції та статистичні дані. Це допомогло відобразити масштабність проблеми та негайну необхідність законодавчого втручання (Freedman, 2002).

Також феміністична критика відіграє важливу роль у впровадженні гендерної освіти, яка в свою чергу закладає підґрунтя для розуміння рівності та її важливості у суспільстві. Приклад впливу феміністичної критики на освіту досліджує Тетяна Журженко у своїй статті. Дослідниця вказує на те, що без розуміння гендерних питань, освіта просто не може бути справедливою і повною (Zhurzhenko, 2010). У своїй роботі Журженко надає конкретні рекомендації, щодо того як спеціальні тренінги, розробка спеціальних курсів і включення гендерних питань у навчальні програми можуть позитивно вплинути на подальше майбутнє суспільства.

Медіа та літературу не слід залишати осторонь. Зазвичай медіа достатньо сильно впливає на думку суспільства, тому феміністичну критику слід використовувати і тут. У медіа феміністична риторика стимулює дискусії щодо ролі жінки у суспільстві, сприйняття культурних норм та цінностей, що поступово у результаті змінює їх. Своїми діями, вона допомагає переглянути традиційні гендерні ролі та прийняти більш інклюзивних ролей.

Дослідивши, яким чином феміністична критика може впливати на суспільство, варто розглянути, на особливості її впливу саме на українське суспільство.

2.2. Особливості впливу феміністичних рухів на українське суспільство.

Феміністичні рухи за всю історію свого існування впровадили велику кількість змін у суспільство, ці зміни вплинули не тільки на гендерну рівність та на становище жінок, а й на суспільство загалом, міняючи політичні ситуації, ідеології, науковий та культурний простори. Цей вплив торкається кожної

сфери нашого життя. Від основних, таких як: освіта, здоров'я, робота, так і до загальних, таких як: музика, література, мистецтво.

Слід зазначити, що засади феміністичних рухів України формувались під впливом «західного світу». Західна наука представила нам великий об'єм знань, яким ми користуємось і зараз для гендерних досліджень у тому числі. Але слід зауважити, що некритичне відношення до вже сформованих запозичених методологій та дисциплін, є не дуже об'єктивним.

Наприклад Едвард Саїд у своїй книзі «Культура й імперіалізм» пише: «...багато класів та окремих осіб, які колаборували з імперіалізмом, почали зі спроб наслідувати сучасні європейські манери, модернізуватися відповідно до того, що сприймалося як європейський прогрес» (Саїд, 2007, 608).

Крім того культурні відмінності країн надзвичайно сильно змінюють вплив феміністичних течій залежно від соціуму в якому діють. Вплив феміністичних рухів на українське суспільство глибоко пов'язаний з історичною спадщиною України, та постколоніальністю. Залежне постколоніальне становище України від росії впливає на всі сфери змін, які відбуваються у суспільстві. Саме це і вивчає постколоніальний підхід, який згадувався раніше.

Через те, що український фемінізм раніше брав велику участь і ставив собі за мету незалежність України та розглядав націоналізм, як рух який тільки підкріплює фемінізм, після здобуття Україною незалежності він переріс у рух за захист інтересів за професійною ознакою, політичним виборчим правом, та іншими. Що в результаті призвело до того, що український фемінізм став в більшій своїй частині - ліберальним.

Розвиток мережі інтернет, який розширив можливості феміністичного дискурсу, дав шанс жінкам пострадянських країн більше дізнаватись про фемінізм, але дуже важливо зазначити те, що цей дискурс відбувався російською мовою, тут спрацювала радянська «пропагандистська машина», яка зробила російську мову - мовою «міжнаціонального спілкування».

Щоб розглянути вплив російських феміністичних рухів на українські феміністичні рухи, слід розглянути думку Ганни Гриценко, яка у своїй статті

розповідає: «5 лютого 2005 року в сервісі онлайн-щоденників Живий Журнал (LiveJournal) московська користувачка sadcrxivan (Єлизавета Морозова), котра публікувала переклади західної публіцистики з англійської, створила спільноту feministki. Згодом спільнота нараховувала кілька тисяч користувачок і довгий час була чи не найбільшою точкою входу у фемінізм для пострадянських жінок,.....У цій спільноті з'являлись переклади й запозичення із західного доробку фемінізму та відбувалися дискусії на феміністські теми..... тому масове знайомство із фемінізмом на пострадянському просторі від початку мало подвійний колоніальний характер— рецепція його відбувалася спершу із заходу в Росію, а потім із Росії в Україну» (Гриценко, 2022).

Велика частина питань феміністичних рухів на майданчиках, які спеціалізуються на темі гендерної рівності та фемінізму, часто відображають «чужі» проблеми інших країн, ведучи розмову про вплив феміністичних рухів на суспільство в Америці та Європі. Порядок денний українського фемінізму, частково некритично запозичений безпосередньо з заходу або через російське посередництво. Існують навіть запозичені теми з серйозною проблематичністю, наприклад одна з них це - трансфобія, тобто слова на підтримку трансфобії у феміністичних рухах узято безпосередньо з американської консервативної преси.

Намагання українського фемінізму від'єднатись від російського фемінізму дуже сильно впливає на українське суспільство загалом. Навіть, якщо описувати банальне «сестринство» між російськими та українськими феміністками, особливо до повномасштабної війни, то можна прослідкувати що допомога і підтримка надавалась тільки українськими феміністками в сторону російських, і рідко навпаки.

У своїй праці Ганна Гриценко розповідає про не просто відсутність підтримки російськими феміністками, українських феміністок, а й їх підтримку думки російських політиків, щодо війни: «...Обговорювалася цитата з промови Володимира Путіна, котрий, говорячи про російську армію в Криму, прямо сказав: «Ми будемо стояти не попереду, а позаду жінок і дітей».

Російські учасниці одразу почали виправдовувати ці слова, пояснюючи їх як погане формулювання. Згодом, після інформації про зґвалтування бойовиками на окупованих територіях української дівчини, російські учасниці почали переводити розмову на можливі аналогічні дії української армії..... а на петицію про звільнення льотчиці Надії Савченко відповідали, що ця тема не стосується фемінізму—.....» (2020).

Зараз ця ситуація не змінилась, а погіршилась, феміністичні рухи росії мовчать про російсько-українську війну. Ця показова бездіяльність російського фемінізму загалом дуже сильно сприяє деколонізації свідомості українців та українського суспільства, не тільки у феміністичній сфері.

Для того щоб в повній мірі описати вплив феміністичних рухів на українське суспільство, слід згадати про «Феміністичну офензиву», що був водночас і просвітницьким проєктом і активістською групою. Ця група була першою, хто почав дискусію про сепаратизм в українських феміністичних рухах, тобто цим самим заявивши про те «що лише жінки можуть бути учасницями руху і ухвалювати рішення на зборах». Інформація взята з вже не діючого сайту «Феміністичної офензиви» говорить: «Ми боремося не за рівність жінок і чоловіків в суспільстві, яке залишається патріархальним. Ми боремося за подолання патріархальних форм влади і різних її проявів – сексизму, гомофобії, трансфобії, ейджизму, расизму, шовінізму. Ми виступаємо за зміни дискримінативного суспільного устрою та законодавства» (Феміністична Офензива). В цій цитаті йдеться не просто про досягнення рівності у вже існуючій «картині» буття, а й про зміну суспільного устрою, який являється ієрархічним.

Власне з появою цієї групи, пов'язують формування українського жіночого руху. У своїй роботі Оксана Кісь, каже ««Фактично з її появою [«Феміністичної Офензиви» 2010 року] можна говорити про завершення процесу формування жіночого руху в Україні: нині маємо повний спектр жіночих організацій, від найбільш консервативних (традиціоналістських) до найбільш радикальних

(анархо-феміністських), включно з великим сегментом феміністських груп ліберального типу» (Кісь, 2012).

Якщо аналізувати феміністичні рухи під призмою квір-теорії, то можна стверджувати, що деякі з них «грають за правилами чоловічого світу», приймаючи ієрархію сучасного суспільства, не намагаючись її зруйнувати, а роблять спроби зайняти в цій ієрархії головну позицію, таким чином все таки здійснюючи вплив на суспільство, але не змінюючи його повністю, забуваючи про маргіналізовані частини населення, про інші форми дискримінації та тим самим знецінюють досвіди інших.

На противагу цьому існує інтерсекційний фемінізм, який охоплює і поєднує в собі боротьбу проти всіх форм дискримінації. Він дозволяє усвідомити, що дискримінація може проявлятися у різних формах і зачіпати людей по-різному в залежності від їхнього соціального становища. Цим самим підвищуючи обізнаність про необхідність комплексного підходу до боротьби з нерівністю та дискримінацією в Україні. Наприклад, жінки з інвалідністю або представниці етнічних меншин можуть стикатися з унікальними викликами, які не завжди враховуються в загальних гендерних політиках.

Розглядаючи ієрархічні структури та фемінізм, слід згадати поняття: «час нації» та «час фемінізму», які у своїй статті «Між колоніальністю і націоналізмом: генеалогії феміністичного активізму в Україні», ввели дві дослідниці українських феміністичних рухів – Ольга Плахотнік та Марія Маєрчик (Плахотнік, Маєрчик, 2019). Спираючись на феміністичну критику колоніалізму і націоналізму водночас, вони більш глибоко розглянули феміністичні рухи, під час «часу нації» та «часу фемінізму».

«Час нації» представляє собою рух, який напряму пов'язаний з ідеями прогресу і розвитку, словами Ольги Плахотнік та Марії Маєрчик : «..Це рух від того, що осудливо сприймають як відстале, непродуктивне, повільне, міноритарне, утопічне (інколи також, парадоксальним чином і виправдовуючи свою позицію, — як надто складне, запутане, незрозуміле, недоступне

«простим людям»), до того, що схвально сприймають як прогресивне, продуктивне, успішне, тріумфальне й масове» (Плахотнік, Маєрчик, 2019).

Феміністичні рухи у «час нації» ведуть боротьбу за отримання владних позицій, тобто прав і можливостей, які вже мають панівні групи, тим самим мета видимості у цих структурах, пересилує критику цих самих владних структур.

Великою частиною змін в «час нації» є гроші, іншими словами фінансування «потрібних тем та ідеологій», тими хто фінансує. Можна звернути увагу на те, що українські феміністичні рухи на початку 2000-х років, існували саме в такому вигляді у своїй більшості, отримували державну підтримку та інші фінансування, утворювались численні жіночі громадські організації (НДО).

«Час фемінізму» в свою чергу виступає за інше. Дослідниці, окреслюють його таким чином: « «Час фемінізму» — це темпоральність, у якій розгортаються ідеї не про те, як отримати доступ до позицій у структурах домінування, а як подолати, демонтувати, відмовитися від структур домінування або знайти спосіб жити поза ними. Як організувати світ за іншим принципом, ніж системи поневолення, пригнічення й колонізації, ніж системи успіху й тріумфу» (Плахотнік, Маєрчик, 2019).

Тобто феміністичні рухи у «час фемінізму» борються за зміну суспільства загалом, за зникнення ієрархії. Дослідниці вбачають проблему в НДО та фінансуванні проєктів, які повинні бути незалежними для здійснення критичних та об'єктивних змін (О.Плахотнік, М. Маєрчик, 2019).

Одна з українських дослідниць Ганна Гриценко, вказує на те що саме така критика не є об'єктивною для українського фемінізму, у своїй роботі вона стверджує: «..Ця нібито критика колоніальности обертається критикою участі жінок у грантових НДО, хоча для жінок у третьому секторі України, які постійно чи тимчасово працюють у таких проєктах, це часто можливість робити ті самі речі, що їх вони робили б і в рамках неоплачуваного активізму, але не в третю зміну після роботи й хатньої праці, а в першу зміну замість роботи — і теж за гроші, а не безкоштовно» (Гриценко, 2022).

Проаналізувавши різноманітні типи та підходи фемінізму, можна сформулювати типологію основних українських феміністичних рухів.

Починаючи з ліберального руху, ми можемо окреслити його **основні ідеї**: цей рух прагне досягнення рівності жінок та чоловіків через реформи у законодавстві, політиці та економіці, та звертає увагу на права жінок на освіту, кар'єру та участь у політиці.

Його характеристики включають у себе, відстоювання включення жінок у суспільне життя на рівних умовах з чоловіками. Український ліберальний рух підтримує гендерні квоти, антисексистське законодавство та боротьбу з дискримінацією (Марценюк, 2015, с. 26-109).

Радикальний український фемінізм, **основними ідеями**, якого є глибинна критика патріархату, як системи, яка пригнічує жінок. Цей феміністичний рух прагне докорінних змін у суспільних ієрархічних структурах.

Характеристики радикального українського феміністичного руху, включають у себе критичний аналіз гендерних відносин, та його боротьбу проти будь-якої форми насильства над жінками, включаючи сексуальне насильство та об'єктивацію (Кісь, 2012)

Основні ідеї українського квір-фемінізму полягають у підтримці прав ЛГБТК+ спільноти, та боротьбу з гетеронормативністю і гендерними стереотипами.

Його характеристики включають у себе зосередження на питаннях гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації та боротьби з дискримінацією ЛГБТК+ людей (Маєрчик, 2015).

Та національний феміністичний українських рух, який бере за **основні ідеї**: переплетіння феміністичних цінностей з національними та культурними особливостями України, та збереження національної ідентичності разом із боротьбою за права жінок. Він **характеризується** підтримкою національних культурних традицій та протистояння іноземному впливу та агресії, зокрема російській (Zhurzhenko, 2011).

У висновку ми можемо спостерігати, як українські феміністичні течії сформулювались у повні окремі рухи з своїми засадами та правилами. Розглянувши та охарактеризувавши українські феміністичні рухи, варто зауважити що всі вони зазнали змін та переосмислили свої пріоритети з початком російсько-української війни, що безпосередньо ввело відмінності їх впливу на українське суспільство.

2.3. Феміністичні рухи в Україні під час російсько-української війни.

Повномасштабне вторгнення росії, дуже сильно вплинуло на всі сфери суспільного життя України. Громадські організації, які боролись за різноманітні права, активно приєднались до допомоги армії та вирішення проблем, які виникли під час повномасштабної війни. Феміністичні рухи не стали виключенням.

З початком повномасштабної війни проблеми, які поставали перед феміністичними рухами України раніше, ще більш загострились. Гендерно-зумовлене насильство збільшилось, включаючи у себе сексуальне насильство, пов'язане з військовими діями. Проблеми торгівлі людьми та масштабного переміщення задля безпеки, поставило перед феміністичними рухами більше викликів та змусило змінити свої пріоритети.

Багато кому з людей довелось покинути Україну. Великою частиною біженців стали жінки та діти. Біженки особливо вразливі до різноманітного насильства, експлуатації, у них виникають проблеми з доступом до охорони здоров'я, маючи обмежений досвід до медичних послуг, проблеми, з якими стикались раніше у українському соціумі, ще більш загострюються, включаючи репродуктивне та материнське здоров'я.

Досвід війни залишає після себе проблеми з психологічним здоров'ям, жінки можуть страждати на посттравматичний стресовий розлад, тривожні розлади, депресію та багато інших хвороб, які тим чи іншим чином ускладнюють життя українських жінок.

Перед жінками-біженками виникає безліч проблем, вони часто стикаються з економічними труднощами, які пов'язані з пошуком роботи, задля забезпечення себе і своїх родин. Недостатність ресурсів, як освітніх так і фізичних з економічними, тільки погіршують адаптацію жінок у новому суспільстві. Процес інтеграції стає особливо складним через: відмінності у культурі, мовні бар'єри та відсутність підтримки, що у результаті призводить до ізоляції. Доступ до освіти є також, немало важливою проблемою, яка в подальшому результаті впливає на соціальне становище жінок.

З одного боку війна тільки загострила феміністичні проблеми, але тим самим вона породила ще більше проявів феміністичної боротьби та намагань досягнути гендерної рівності. Для багатьох феміністок 24 лютого стало вирішальним у рішенні приєднатись до Збройних Сил України, або до волонтерського руху.

Про вплив феміністичних рухів у армії, можуть свідчити слова жінок, які приєднались до лав ЗСУ. У статті представлений на сайті громадської організації «Феміністична майстерня», знаходиться така інформація: «Вони(жінки які служать в ЗСУ) вважають, що з 2014 року армія значно модернізувалась, але гендерно зумовлені проблеми все ще залишаються..... Попри перешкоди, з якими вони стикаються в армії, Анна, Анастасія та Дар'я не шкодують про своє рішення піти добровольцями, оскільки вважають, що «готовність воювати та захищати свою країну не залежить від статі» (Феміністична майстерня, 2023).

Розглядаючи військових, слід згадати про проєкт «Невидимий батальйон», який виник, як низова ініціатива жінок, які пішли добровольцями на війну. Це об'єднання виникло через те що Збройні Сили України, практично не передбачали жінок на бойових посадах. Вслід цьому виникли проблеми

нерівності та невидимості, як з практичної так і з нормативно-правової сторони. У висновку, жінки - військовослужбовиці почали адвокаційну кампанію. П'ятирічна робота над проєктом вилилась у два дослідження та ухваленням закону, який гарантує рівні умови служби у Збройних Силах України жінкам і чоловікам, та інші досягнення. Це безумовно здійснило багато змін у ЗСУ та вплинуло на більшу видимість жінок - військовослужбовиць у ЗМІ (Ганна Гриценко, 2020).

В силу різноманітності поглядів українських феміністичних рухів і напрямів, цей проєкт зазнав феміністичної критики, від інших дослідниць гендерних студій. Наприклад Марія Маєрчик та Ольга Плахотнік у своїй статті, яка критикує націоналістичний фемінізм, стверджують що «Невидимий батальйон»: «своєю тактикою інклюзії жінок, може полегшити завдання рекрутингу населення на війну» (Плахотнік, Маєрчик, 2019).

Щоб дослідити та проаналізувати досвід українських жінок та феміністичних рухів під час війни, можна спиратись на досвіди інших війн, але слід пам'ятати про те, що характер воєнних дій у різних країнах може сильно відрізнятись. Це не робить боротьбу за рівність зокрема в армії не важливою, навпаки, ці відмінності дозволяють ще більше розглянути гендерні проблеми з різних сторін.

Щоб більш детально поглянути на сучасні феміністичні рухи, слід згадати про антимілітаристський феміністичний рух. Він виступає проти війни та військових конфліктів, оскільки вони підсилюють патріархальні структури, сприяють насильству та дискримінації за гендерною ознакою.

На антимілітаристичний фемінізм в Україні можна дивитись з різних сторін. Наприклад американська дослідниця Синтія Емло, говорить: «Як антимілітаристична феміністка я хочу, щоб армія була менш важливою інституцією в ширших межах цивільної культури» (Enloe, 2014). Це твердження і ці дії можуть працювати в країні, яка веде війну на чужій території, але для України, держави яка обороняється та захищає свої кордони, ця позиція може означати підтримку позиції ворога, тобто росії.

Українська дослідниця Анна Гриценко стверджує що пацифістський фемінізм загалом є привілеєм «...не бути зачепленою конфліктом безпосередньо (Синтії Енло цей привілей забезпечено громадянством США і проживанням у США, а українкам — зусиллями тих жінок і чоловіків, які утримують лінію фронту)» (Гриценко, 2020).

Чи пацифістський фемінізм на теренах України це погано? Ні, скоріше це неможливо, в силу ситуації, в якій знаходить наша держава та терористичних дій які веде росія. Цим самим ми можемо побачити, як феміністичні рухи, вливаючись в українське суспільство змінюються під впливом соціальних, політичних та історичних умов України. Та як феміністичні українські рухи, одним чи іншим чином впливають на українське суспільство, особливо під час російсько-української війни.

Деякі феміністичні дослідниці стверджують про те, що український фемінізм у сучасній ситуації зазнає зупинку у розвитку, ба більше повернення до першої хвилі розвитку. Маючи на увазі те, що українські феміністичні рухи з початком повномасштабного вторгнення, стали більш поверховими, або іншими словами відійшли від антимілітаристського феміністичного руху, який характерний третій хвилі фемінізму.

Слід пам'ятати про те що російсько-українська війна триває через те, що росія здійснила наступ на українські території, знищуючи українську культуру та суспільство. І на жаль, антимілітаризм не завжди працює, у ситуаціях, коли наступає пряма загроза життю і іншого виходу, як захищати себе - немає.

Якщо говорити про вплив феміністичних рухів на суспільство, то слід також згадати про феміністичний волонтерський рух. Велика кількість жінок, та феміністичних організацій з початком повномасштабної війни, почала займатись волонтерством, забезпечуючи потреби військових і біженців. Так на прикладі феміністичної організація «Інсайт», можна розглянути розвиток волонтерської діяльності феміністичних рухів. Зі слів Олени Шевченко, яка очолює цю громадську організацію, вже 25 лютого, відкрилась гаряча лінія, на якій 24/7 надавалась психологічна консультація жінкам. За тиждень відкрились

притулки у Львові та Чернівцях, впродовж недовгого відрізка часу організація відкрила лінії гуманітарної допомоги (Радченко, 2023).

З цього можна зробити висновок, що війна в Україні не поставила на паузу гендерні проблеми та розвиток феміністичних рухів, а навпаки, вона надала ще більше викликів які потребують рішень. Жінки у сучасній російсько-українській війні потребують допомоги та захисту своїх прав, вони стикаються з гендерно-зумовленим насильством, ще частіше ніж в мирні часи. З іншої сторони жінки активно приймають участь у всіх сферах суспільної діяльності.

Вони борються за мир в лавах ЗСУ, цим самим власними зусиллями не просто протистоять ворогу, але й змінюють армію, звертаючи уваги на нерівності та невидимість жінок у тих місцях і професіях, які прийнято вважати стереотипно «не жіночими». Волонтерські організації, об'єднуються у волонтерські рухи, і допомагають не тільки на фронті але й в гуманітарному плані, водночас не забуваючи вести діалоги та говорити про війну та український фемінізм на світовій арені. Дослідивши теоретичну частину дослідження, треба розглянути вплив український феміністичних течій на українське суспільство практичним способом, щоб дізнатись як саме феміністичні рухи змінили та змінюють українське суспільство.

РОЗДІЛ III. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ФЕМІНІСТИЧНИХ РУХІВ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

3.1. Програма дослідження впливу феміністичних рухів.

Вплив феміністичних рухів на українське суспільство, можна прослідкувати за всю історію України, як незалежної, так і в складі інших країн та імперій. Законодавчі, соціальні і культурні зміни це невелика частина того, як феміністичні рухи змінювали роль жінки в суспільстві, разом з цим мінняючи перебіг історії, впливали на вирішення інших проблем і ширше ознайомили суспільство з тим що таке рівність загалом.

Та кількість і різноманітність феміністичних рухів і об'єднань, яку ми маємо в Україні показує постійний розвиток боротьби за права. З часом феміністичні рухи переростали у щось більше, залучаючи до своєї мети досягнення не тільки гендерної рівності, а й рівності загалом, розглядаючи і говорячи про проблеми ЛГБТК+ спільноти, етнічних груп, питань ейджизму, та питань дискримінації загалом. Для того щоб окреслити зміни і вплив в українському суспільстві, які відбуваються завдяки феміністичним рухам, слід провести дослідження.

Об'єктом дослідження є вплив феміністичних рухів на українське суспільство, на ціннісні орієнтації людей.

Предметом є українське суспільство.

Мета полягає у дослідженні впливу феміністичних українських течій на ціннісні орієнтації людей.

Завданнями дослідження є

1. З'ясувати участь людей у феміністичних рухах.
2. Описати цінності для оцінки поглядів людей.
3. Проаналізувати ціннісні погляди людей в залежності від того чи вважають вони себе учасниками феміністичних рухів.

4. Розглянути вплив феміністичних рухів на людей, які вважають себе їх учасниками.

Гіпотезами дослідження є:

1. Опитувані респонденти у більшості, будуть відносити себе до феміністичних рухів.
2. Рівність, як цінність, буде мати більший пріоритет у респондентів, які відносять себе до феміністичних рухів.
3. Вплив феміністичних течій, не позначиться на блоці цінностей, які відповідають за «Прихильність».
4. Традиції, як цінність будуть мати більший пріоритет у респондентів, які не відносять себе до феміністичних рухів.

Обґрунтування методу дослідження:

Серед кількісних та якісних методів соціологічного дослідження був обраний кількісний метод інтернет-опитування. Даний метод передбачає проходження респондентами онлайн-опитування в гугл-формах. Опитування складається з питань, обраних і складених дослідником. За допомогою даного методу можна дізнатися чіткі відповіді респондентів та охопити більшу кількість респондентів за меншу кількість часу, забезпечуючи зручність збору даних. У даному опитувальнику була використана частина, тобто певні блоки питань з методики «діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца.

Шварц класифікує цінності за мотивами, які спонукають людей до дій, визначаючи 10 основних груп цінностей, які включають: універсалізм, доброту, конформність/традиції, безпеку, владу, досягнення, гедонізм, стимуляція та самостійність. Ці цінності групуються в певні типи, які протиставляються один одному: «відкритість до змін» (самостійність, стимуляція), «консерватизм» (конформність/традиції, безпека), «самотрансцендентність» (універсалізм, доброта) та «самопіднесення» (досягнення, влада).

Для нашого дослідження були обрані лише деякі з типів, такі як: стимулювання, безпека, традиції, та прихильність.

Методологія дослідження.

Вибірка респондентів формувалася методом «снігової кулі», тобто посилання на опитування було розміщено в соціальній мережі «Інстаграм» і зацікавлені респонденти мали можливість пройти опитування та самостійно поширити запрошення взяти участь у тестуванні на своїх особистих сторінках у соціальній мережі. Також посилання поширювалось серед знайомих та друзів дослідниці. Група респондентів переважно складалась, з українських студентів: передусім, студентів-соціологів, студентів-культурологів. Опитування пройшло 75 людини. Аналіз зібраних даних проводився з використанням програмного середовища для статистичних обчислень SPSS, та Excel.

Питання для вибірки складали собою обрані блоки з діагностики індивідуальних цінностей Ш. Шварца. Для оцінки кожної цінності респондентам була запропонована шкала від 0 до 8, де:

8 - винятково важлива цінність як керівний принцип вашого життя (зазвичай таких цінностей буває одна-дві);

7 - дуже важлива;

6 - досить важлива;

5 - важлива;

4 - не дуже важлива;

3 - мало важлива;

2 - не важлива;

1 - абсолютно байдужа;

0 - це протилежно принципам, яких Ви дотримуєтесь.

Кожен блок складався з низки цінностей, блок «Стимулювання» складався з таких: свобода (1), творчість (2), різноманітне життя (3), широта поглядів (4), відвага (5), життєрадісність (6), допитливість (7). Блок «Безпека» з таких: рівність (8), соціальний порядок (9), національна безпека (10), мир на Землі

(11), традиції (12), безпека сім'ї (13), соціальна справедливість (14). Блок «Традиції» з наступних: духовність (15), почуття подяки (16), єднання з природою (17), захист навколишнього середовища (18), доброзичливість (19), благочестя (20), релігійність (21). Та блок «Прихильність» з таких: справжня любов (20), вірна дружба (21), естетична насолода (22), відданість (23), поблажливість (24).

Крім цього для порівняння респондентів стосовно їх участі у феміністичних рухах, було задане питання, наступного змісту: «Чи відносити ви себе до феміністичних рухів?».

3.2. Аналіз отриманих результатів.

Після отримання відповідей респондентів, їх було опрацьовано. Завдяки їх аналізу, вдалось досягнути таких результатів.

Як показано на рис. 3.1, з 75 респондентів, які пройшли опитування 37,3% відсотка відносять себе до феміністичних рухів, інші 62,7% відсотків респондентів не відносять себе до феміністичних рухів.

Не дивлячись на значний розвиток феміністичних рухів в Україні, їх представниками вважає себе менша кількість респондентів, що може свідчити, про багато факторів, наприклад, про недостатню інформованість і видимість феміністичних рухів, про особистісний вибір, через певні цінності, та інші.

Чи відносити ви себе до феміністичних рухів?

75 відповідей

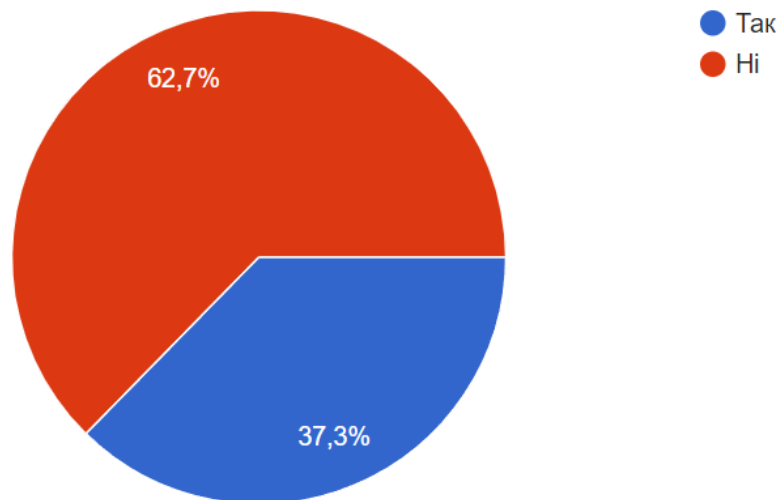

Рис. 3.1. Відношення респондентів до феміністичних рухів

Беручи до уваги результати, можна вважати, що перша гіпотеза дослідження, щодо того, що опитувані респонденти у більшості, будуть відносити себе до феміністичних рухів (у нашому випадку 37.3%) - не підтвердилась.

Дослідивши змінну, яка відповідала за цінність – рівність(однакові можливості для всіх), та порахувавши середнє значення, ми проаналізували цінність в залежності від відношення респондентів до феміністичних рухів. Як показано у «Таблиці 3.1», респонденти, які відносять себе до феміністичних рухів позначили у середньому рівність, як дуже важливу цінність – середнє значення 7,77. У респондентів, які не відносять себе до феміністичних рухів, рівність, як цінність являється не дуже важливою, про що свідчить середнє значення – 4,95. Ці результати показують, що гіпотеза яка свідчила про те що рівність, як цінність, буде мати більший пріоритет у респондентів, які відносять себе до феміністичних рухів - підтвердилась.

Отримані результати, можна пояснити, тим що основною цінністю феміністичних рухів є рівність. Боротьба з патріархатом, сексизмом,

ейджизмом, расизмом, гомофобією, та іншими видами дискримінації, і є головною задачею феміністичних рухів. Тому респонденти, які відносять себе до феміністичних рухів, оцінили цю цінність вище, ніж респонденти, які не відносять себе до феміністичних рухів.

Таблиця 3.1.

Оцінка цінності рівність(однакові можливості для всіх) відносно відношення респондентів до феміністичних рухів.

ЧИ відноситись ви до феміністичних рухів?	Середнє значення, цінності - рівність
Так	7,77
Ні	4,95

Для дослідження цінностей, які входять у блок під назвою «Прихильність», ми визначили середні значення наступних цінностей: справжня любов, вірна дружба, естетична насолода, відданість, поблажливість. Та проаналізували їх відносно того чи відносять себе респонденти до феміністичних рухів. На «Таблиці 3.2.» ми можемо побачити що середні значення оцінки цінностей респондентів, які відносять себе до феміністичних рухів, та тих, що не відносять, майже однакові, та відмінності у результатах статистично незначущі. Наприклад, середнє значення у цінність «Поблажливість (готовність прощати)» в респондентів, які відносять себе до феміністичних рухів – 5,71, а у респондентів, які не відносять себе до феміністичних рухів – 5,35.

Середні значення оцінки цінності «Відданість (вірність друзям, групі) у респондентів, які відносять себе до феміністичних рухів – 6,96, а у респондентів які не відносять себе до феміністичних рухів – 6, 28. Інші цінності з блоку «Прихильність», такі як: «Естетична насолода(краса природи, світу)», «Вірна дружба(близькі, надійні друзі) та «Насиченість життя(цікаве, наповнене життя)» показують схожі середні оцінки, а відхилення в них є статистично не значущими, тому можна зробити висновок, що оцінки цінностей блоку «Прихильність» не залежать від того чи відносить респондент себе до

феміністичних рухів. Тобто наша гіпотеза про те що вплив феміністичних течій, не позначиться на блоці цінностей, які відповідають за «Прихильність» - підтвердилась.

Ці результати можна пояснити тим, що ці цінності є однаково важливими для більшості людей.

Таблиця 3.2.

Однофакторний дисперсійний аналіз, оцінок цінностей, які відносяться до блоку «Прихильність»

		N	Среднее	Стд отклонение	Стд. Ошибка	95% доверительный интервал для среднего		Минимум	Максимум	Межкомпонентная дисперсия
						Нижняя граница	Верхняя граница			
Поблажливість (готовність прощати)	так	28	5,71	1,536	,290	5,12	6,31	1	8	
	ні	43	5,35	1,811	,276	4,79	5,91	0	8	
	Итого	71	5,49	1,706	,202	5,09	5,90	0	8	
	Модель	Фиксированные эффекты			1,709	,203	5,09	5,90		
	Случайные эффекты				,203 ^a	2,92 ^a	8,07 ^a			-,019
Відданість (вірність друзям, групі)	так	28	6,96	1,170	,221	6,51	7,42	4	8	
	ні	43	6,28	1,667	,254	5,77	6,79	0	8	
	Итого	71	6,55	1,519	,180	6,19	6,91	0	8	
	Модель	Фиксированные эффекты			1,492	,177	6,20	6,90		
	Случайные эффекты				,346	2,15	10,95			,169
Естетична насолода (краса природи, світу)	так	28	7,07	1,016	,192	6,68	7,47	5	8	
	ні	43	6,63	1,543	,235	6,15	7,10	0	8	
	Итого	71	6,80	1,369	,163	6,48	7,13	0	8	
	Модель	Фиксированные эффекты			1,361	,162	6,48	7,13		
	Случайные эффекты				,221	3,99	9,61			,044
Вірна дружба (близькі, надійні друзі)	так	28	7,54	,922	,174	7,18	7,89	5	8	
	ні	43	6,70	1,597	,243	6,21	7,19	0	8	
	Итого	71	7,03	1,424	,169	6,69	7,37	0	8	
	Модель	Фиксированные эффекты			1,373	,163	6,70	7,35		
	Случайные эффекты				,425	1,62	12,43			,296
Насиченість життя (цікаве, наповнене життя)	так	28	6,82	1,541	,291	6,22	7,42	3	8	
	ні	43	6,70	1,698	,259	6,18	7,22	0	8	
	Итого	71	6,75	1,628	,193	6,36	7,13	0	8	
	Модель	Фиксированные эффекты			1,638	,194	6,36	7,13		
	Случайные эффекты				,194 ^a	4,28 ^a	9,22 ^a			-,071

Порівнявши оцінку цінності «Традиції (збереження звичаїв)» респондентами, які відносять себе до феміністичних рухів, і респондентів, які не відносять, ми можемо побачити результати на «Таблиці 3.3.». Як свідчить аналіз, середнє значення оцінки цінності «Традиції» має більше значення у респондентів, які не відносять себе до феміністичних рухів – 7,4, що означає що вони вважають цю цінність дуже важливою. В той самий час, цінність «Традиції» серед респондентів, які відносять себе до феміністичних рухів, має значення – 3,8, що означає що ця цінність для них є мало важливою. У висновку ці результати підтверджують гіпотезу, що традиції, як цінність будуть

мати більший пріоритет у респондентів, які не відносять себе до феміністичних рухів.

Такі результати можуть прослідковуватись, через те, що деякі традиції та звичаї, які залишились нам в спадок з минулого, певним чином підтримують нерівності, та різноманітні форми дискримінації, проти яких виступають феміністичні рухи.

Таблиця 3.3

Оцінка цінності Традиції(збереження звичаїв) відносно відношення респондентів до феміністичних рухів

Чи відноситься ви до феміністичних рухів?	Кількість респондентів	Середнє значення оцінки цінності
Так	30	3,8
Ні	45	7,4

У висновку результати дослідження показали, що ціннісні орієнтації людей, які відносять себе до феміністичних рухів, та людей, які не відносять себе до феміністичних рухів, мають деякі відмінності. Три з чотирьох гіпотез підтвердились, вказуючи на те, що люди які відносять себе до феміністичних рухів, визначають рівність своєю основною та важливою цінністю, на відміну від людей які не відносять себе до феміністичних рухів.

У свою чергу збереження традицій виявились менш важливими для людей які відносять себе до феміністичного руху, на відміну від людей які не відносять себе до них.

Підсумовуючи можна сказати, що феміністичні рухи, завдяки своїм основним положенням, ідеям, та діям, мають певний вплив на ціннісні орієнтації українців, та впливають на їх формування.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Отже, феміністичні рухи, та фемінізм являються невід'ємною частиною боротьби за людські права. Їх виникнення та розвиток напряду пов'язано з розвитком інших рухів за права людини. Для їх дослідження використовуються різноманітні підходи та теорії, такі як: постколоніальний підхід, квір-теорія, інтерсекційний підхід, антимілітаристський та інші.

Всі ці теорії дозволяють поглянути на феміністичні рухи під певним кутом, та дослідити проблеми і питання, які важко розглянути використовуючи тільки один підхід.

Під впливом культурних та історичних умов, українські феміністичні рухи розвивались особливим чином. У результаті в сучасній Україні ми маємо велику різноманітність феміністичних рухів, основними з них та найбільш чисельними, є ліберальні, радикальні, націоналістичні, та квір - феміністичні рухи.

У кожному з цих рухів є особисті засади та цінності, які в першу чергу відрізняють їх один від одного, у роботі було сформовано типологію основних феміністичних рухів України, їх основні ідеї та характеристики, а також наведено приклад українських дослідниць, які відносять себе до певних рухів.

Крім різниці у основних ідеях між собою, українські феміністичні рухи мають певні відмінності та особливості у силу історичних, суспільних та культурних чинників, під впливом яких вони формувались. Феміністичні рухи України відрізняються від закордонних феміністичних рухів, не дивлячись на те, що вони формувались під їх впливом. Унікальні історичні умови, призвели до зміни пріоритетів в українських феміністичних рухах, та переваги певних проблем над іншим, які на заході, не є такими гострими.

Проблеми фінансування та залежності українських феміністичних рухів від держави та благодійних фондів і організацій, внесли свої зміни у ідеї та цілі рухів.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що українські феміністичні рухи значно вплинули на соціально-політичний та культурний ландшафт країни. Їхня діяльність призвела до значних змін у сприйнятті гендерних питань, поліпшення прав та можливостей жінок, а також сприяла формуванню більш рівноправного суспільства.

Завдяки своїй активності, феміністичні рухи України, внесли зміни у законодавство, спрямовані на захист жінок, та вирішення питань нерівності. У політичній сфері, феміністичні рухи добились внесення гендерних квот, та наближення до рівності у владі. Зміни під впливом феміністичних рухів відбуваються у всіх сферах суспільного, культурного, політичного та економічного життя українців.

Як показало емпіричне дослідження, феміністичні рухи України, мають вплив на ціннісні орієнтації українського суспільства, змінюючи погляди, та міняючи ціннісні пріоритети в особистих поглядах українців.

Не дивлячись на плідну роботу та зусилля, феміністичні рухи в Україні все ще стикаються з багатьма важливими проблемами та перепонами. Ці проблеми постають у побутовому, культурному, політичному та суспільному житті. Серед них - стійкі гендерні стереотипи, недостатня підтримка з боку держави та громадськості, а також негативні наслідки війни, що ускладнюють реалізацію гендерної рівності.

Для подолання цих проблем рекомендуються наступні дії. Рекомендується активна робота над підвищенням рівня обізнаності суспільства про гендерні питання, через просвітницькі кампанії: семінари, тренінги та публікації. Вони допомагають розвивати критичне мислення та змінювати упередження і стереотипи щодо ролі жінки у суспільстві та дискримінації загалом. Ці тренінги повинні відбуватись для різних аудиторій: студентів, працівників державних установ, школярів, бізнесменів, та інших.

Особливу увагу слід звернути на створення курсів та дисциплін, які будуть піднімати питання нерівності. У своїй статті «Впровадження гендерної освіти серед студентської молоді (на прикладі Луцького педагогічного коледжу)»

дослідниці наводять такі рекомендації: «Необхідне спрямування шляхів удосконалення освітньої системи України щодо рівних прав і можливостей у напрямі успішного входження до Європейського освітнього простору. Саме тому важливим аспектом цивілізації та демократизації навчального процесу у вищих навчальних закладах має стати забезпечення повної інформованості студентів і викладачів про їхні гендерні права та можливості. Гендерна освіта в Україні має значні напрацювання, але поряд з цим є проблеми у формуванні гендерної культури у системі освіти: інституалізація гендерних підходів в системі освітніх та науково-дослідних установ України; включення актуальних гендерних проблем до навчальних курсів програм; здійснення заходів з гендерної освіти у системному режимі» (Єрко, Чемерис, 2010).

Для того щоб зацікавити українське суспільство темою нерівності, потрібно використовувати всі можливі знання та ефективні методи, включаючи інформаційні та новітні технології.

Варто також звернути увагу на виховання дітей та на допомогу батькам, особливо батькам-одинакам (як жінкам, так і чоловікам), у наданні державою фінансової, освітньої, та психологічної підтримки, створення громадських та активістських організацій. Також слід поширювати інформацію про «усвідомлене батьківство». «Усвідомлене батьківство - це взаємодія батьків чи осіб, які їх замінюють, між собою, іншими членами сім'ї, включаючи дітей, результатом якого є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного, гармонійного розвитку дитини на всіх етапах її життя. Усвідомлене батьківство включає в себе всі вищевказані компоненти батьківства і передбачає прагнення батьків до поповнення своїх знань, розвитку умінь, якостей та почуттів стосовно процесу виховання дитини, гармонізації сімейних стосунків» (Денисюк, 2010). Проведення навчальних тренінгів, щодо усвідомленого батьківства, у майбутньому дозволить запобігти гендерній нерівності.

Підтримка та розвиток жіночого підприємства є не менш важливою для досягнення гендерної рівності. Впровадження програм підтримки для жінок-підприємців, яка буде включати у себе фінансування, менторську підтримку,

консультації з бізнесу та правових питань, допоможе жінкам стати більш незалежними та успішними у сфері бізнесу.

Зміна законодавства в сторону гендерної рівності безумовно буде позитивно впливати на всі сфери українського суспільства. Прийняття законів, які забороняють сексистську рекламу, дискримінацію, а також тих що включають у себе посилену боротьбу з домашнім насильством допоможуть вирішити велику частину проблем, з якими стикаються феміністичні рухи.

У висновку можна стверджувати, що феміністичні рухи в Україні, без сумнівів існують та впливають на українське суспільство, їх розвиток, та підтримка змінюють Україну тільки на краще. Рівність виступає головною цінністю феміністичних рухів та боротьба за неї, важливий крок у розвитку нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бебель, А. (1905). Жінка і соціалізм. *Видавництво Буревестник*.
- Богачевська, М. (1993). Дума України-жіночого роду. *Видавництво Воскресіння*.
- Богачевська-Хомяк, М. (2018). Білим по білому: Жінки у громадському житті України. *Львів: Український католицький університет*.
- Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Марценюк, Т. (2017). *Видавництво Основи*.
- Гриценко, Г. (2021). Інтерсекційність у феміністичних дослідженнях. *Журнал гендерних студій*.
- Грушевська, К. (1929). Про дослідження статевих громад в первіснім суспільстві. Первісне громадянство та його пережитки на Україні. *Вип. 1*.
- Денисюк, Т. (2010). Підготовка студентської молоді до батьківства засобами просвітницького тренінгу: гендерний аспект. *Тези наукової конференції в рамках Всеукраїнського гендерного освітнього форуму*.
- Кісь, О. (2012). Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*, 2, 159-172.
- Кісь, О. (2017). Українські жінки в горнілі модернізації. *Видавництво Клуб Сімейного Дозвілля*.
- Маланчук-Рибак, О. (2001). Типологічна ідентичність українського емансипаційного руху жінок. *Етнічна історія народів Європи*, 11, 93–96.
- Саїд, Е. (2007). Культура й імперіялізм. *К - Критика*.
- де Бовуар, С. (1949). Друга стаття. *Видавництво Основи*.
- Єрко Г. , Чемерис І. (2010) . Впровадження гендерної освіти серед студентської молоді (на прикладі Луцького педагогічного коледжу). *Тези наукової конференції в рамках Всеукраїнського гендерного освітнього форуму*.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and

- Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299.
- Enloe, C. (2014). Understanding Militarism, Militarization, and the Linkages with Globalization. *Gender and Militarism. Analyzing the Links to Strategize for Peace*.
- Evans, S. M. (2003). *Tidal Wave: How Women Changed America at Century's End. Free Press.*
- Freedman, E. B. (2002). *No turning back: The history of feminism and the future of women. Ballantine Books.*
- Maierchuk, M. (2015). "Queer Studies and Politics in Post-Soviet Ukraine: Intersectionality of Sexuality and Nationalism." *Journal of Gender and Sexuality Studies.*
- Rottenberg, C. (2014). The rise of neoliberal feminism. *Cultural Studies*, 28(3), 418-437.
- Tong, R. (2009). *Feminist thought: A more comprehensive introduction. Westview Press.*
- Zhurzhenko, T. (2010). Gender Studies in Ukraine. *Aspasia: The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women's and Gender History*, № 4, 176-184.
- Zhurzhenko, T. (2011). Feminist (de)Construction of Nationalism in the Post-Soviet Space. *Mapping Difference: The Many Faces of Women in Contemporary Ukraine.*
- Черняхівська, В. (2016). Історичний Досвід Становлення Української Моделі Гендерного Паритету. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. Доступно з <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1012>
- Кісь, О. (2019, 8 травня). Фемінізм в Україні: кроки назустріч собі. Ч. 1. Академічний фемінізм. *Гендер в деталях*. Доступно з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-1-akademichniy-feminizm-1341003.html>

- Кісь, О. (2019, 8 травня). Фемінізм в Україні: кроки назустріч собі. Ч. 2. Держава і жіночі рухи. *Гендер в деталях*. Доступно з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-2-derzhava-i-zhinochi-ruhi-1341047.html>
- Кісь, О. (2019, 8 травня). Фемінізм в Україні: кроки назустріч собі. Ч. 3. Жіночий активізм. *Гендер в деталях*. Доступно з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-3-zhinochiy-aktivizm-1341057.html>
- Плахотнік, О., Маєрчик, М. (2019, 16 травня). Між колоніальністю і націоналізмом: генеалогії феміністичного активізму в Україні. *Гендер в деталях*. Доступно з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/mizh-kolonialnistyu-i-natsionalizmom-genealogii-feministichnogo-aktivizmu-v-ukraini-1341124.html>
- Кобалія, А. (2017, 23 серпня). Від "рівноправки" до "радянської жінки": Хто в Україні вперше надав жінці право голосу. *Повага*. Доступно з <https://povaha.org.ua/vid-rivnopravky-do-radyanskoji-zhinky-hto-v-ukrajini-vpershe-nadav-zhintsi-pravo-holosu/>
- Тишко, І. (2019, 31 січня). Жінки в політиці України: 100 років еволюції. *Гендер в деталях*. Доступно з https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/zhinki-v-polititsi-ukraini-100-rokiv-evolyutsii-134913.html#_ftn2
- Вороніна, М. (2019, 24 січня). Тисячолітній шлях до виборчого права: які владні повноваження мали жінки в Україні з Х по ХХ сторіччя? *Гендер в деталях*. Доступно з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/tisyacholitniy-shlyah-do-viborchogo-prava-yaki-vladni-povnovazhennya-mali-zhinki-v-ukraini-z-h-po-hh-storichchya-134905.html>
- Черчович І. (2017, 20 червня). Жіноча освіта в Україні: історичний огляд.

Гендер в деталях. Доступно з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html>

Донцов Д. (1926). Націоналізм. *Укрліб.* Доступно з

<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=16829>

Лис Я. (2020, 27 жовтня). Націоналізм і фемінізм в Україні: з імперій — на волю! . *Гендер в деталях.* Доступно з

https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/nationalism-and-feminism-in-ukraine.html#_ftn3

Гриценко, Г. (2020, 18 серпня). Російсько-українська війна з 2014 року і

фемінізм. *Гендер в деталях.* Доступно з https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/rosiysko-ukrainska-viyna-z-2014-roku-i-feminizm-1341516.html?fbclid=IwAR14nM1Vk14Iu4isyxCeWs3KgZVnSk_dr9vC1meKyF1Wer0S-a6HlpFrYlk

Зайцев О. (2021, 26 жовтня). Про український націоналізм . *Локальна історія.*

Доступно з <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/pro-ukrayinskii-natsionalizm-oleksandr-zaitsev/>

Гриценко Г. (2022, 6 лютого). Чи всі ми сестри? Український фемінізм між

Заходом і Росією. *Гендер в деталях.* Доступно з https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/chi-vsi-mi-sestri-ukrainskiy-feminizm-mizh-zahodom-i-rosieyu.html#_ftn2

Місія Офензиви (2012). *Феміністична офензива.* Доступно з

<https://ofenzyva.wordpress.com/about/>

Феміністки про війну: чим займаються і як живуть українські феміністки під

час війни. (2023, 28 квітня). *Феміністична майстерня.* Доступно з <https://femwork.org/blog/feministky-pro-viinu-tezy/>

Радченко Я. (2023, 7 вересня). Олена Шевченко про ЛГБТ+ активізм і фемінізм

в Україні до та під час повномасштабної війни. *Гендер в деталях.* Доступно з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/olena-shevchenko-pro-lgbt-aktivizm-i-feminizm-v-ukraini-do-ta-pid-chas-povnomashtabnoi-viyny.html>

Хассай Є. (2021, 22 липня). Як зробити дослідження гендерно чутливими?.

Гендер в деталях . Доступно з <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/yak-zrobyty-doslidzhennya-genderno-chutlyvymy.html>

Cochrane К. (2022, November 18). Heteronormative Meaning: What Does

Heteronormative Mean? Plus, 8 Examples to Know. Teen Vogue. Доступно з <https://www.teenvogue.com/story/heteronormativity-gender-identity-sexual-orientation>

Kahl A. (2024, 20th February) . FLINTA*: does the acronym do more harm than

good? . Gay Times. Доступно з <https://www.gaytimes.com/culture/what-does-flinta-mean/>